

Süse Ribâtı'nın planı

muş ve duvara yarım yuvarlaklardan daha fazla girinti yapan bir niş şeklindeki mihrap at nalı kemerlidir. Yapının asıl giriş kapısının alt hizasına denk gelen mihrap bölümündeki duvarlar dıştan taşıntı yapmaktadır. Mescidde süsleme bulunmamaktadır.

Ribâtın güneydoğu köşesinde cepheden 3,25 m. kadar taşıntı yapan kare bir kaside üzerinde yükselen gözetleme kulesi veya minareye duvarların üst bölümünde dendanların seviyesindeki seçirdim yerlerine açılan kapıdan girilmektedir. Kapı açıklığının üzerinde Ziyâdetullah'ın koydurduğu 206 (821-22) tarihli mermer kitâbe bulunmaktadır. 4,70 m. kalınlığında ve 15,40 m. yüksekliğindeki minarenin gövdesi dıştan fazla taşıntılı olmayan iki ince konsolla sarılmıştır. Spiral merdivenle şerefeye çıkarılır. Dendanlarla çevrilen şerefede dört yöne yuvarlak kemerlerle açılan çok kısa petek yer alır. Petek bölümünün üzerinde küçük bir sivri kubbe ile minare son bulmaktadır. Minarenin gövdesi Tunus'taki diğer minarelerden farklı olarak silindirdir.

Önemli askerî bölgelerde ve sınır boylarında inşa edilen, genellikle bir gözetleme kulesiyle müstahkem bir binadan meydana gelen ribâtlardan orijinal yapısını kaybetmeden bugüne ulaşan Süse Ribâtı, İfrîkiye'deki bu tür yapıların mimari formlarını detaylarıyla gösteren tek örnek olması bakımından önemlidir. Yapı, dıştan kulelerle desteklenen kalın ve yüksek beden duvarları ile sınırlandırılmış kare planlı ve simetrik düzenlemesiyle özellikle Kuzey Afrika'da daha sonra inşa edilen pek çok askerî yapıya örnek olmuştur. Ortasında üzeri kubbe ile örtülen âbidevî kapı,

köşede kare şeklinde çıkıntı yapan bir alt yapı üstünde yükselen silindirik minaresi ve ortada üzerini kubbenin örttüğü anıtsal kapısı ile vurgulanan giriş cephesindeki bu düzenleme sadece askerî yapılarda değil dinî tesislerde de uygulanmıştır. Ayrıca yapının mescid bölümünde duvarlara ve birbirine kemerlerle bağlanan pâyelerin taşıdığı beşik tonozlardan oluşan üst örtü daha sonra Süse'deki Bû Fetâta Camii ve ulucamidesi de uygulanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Marçais, "Notes sur les ribats en Berbérie", *Mélanges René Basset*, Paris 1925, II, 395-430; a.m.f., *Manuel d'art musulman*, Paris 1926, I, 12, 47-50; a.m.f., "Ribât", *IA*, IX, 735; Slimane Mostafa Zbiss, *Monuments musulmans d'époque husseynite en Tunisie*, Tunis 1955, s. 14; a.m.f., *A travers les monuments musulmans de Tunisie*, Tunis 1963, s. 50-51; A. Lézine, *Le Ribat de Sousse*, Tunis 1956; a.m.f., *Deux villes d'Ifriqiya: Sousse Tunis*, Paris 1971; Suut Kemal Yetkin, *İslâm Mimarisi*, Ankara 1965, s. 64; A. Papadapoulo, *l'Islam et l'art musulman*, Paris 1976, s. 504; D. Hill - L. Golvin, *Islamic Architecture in North Africa*, London 1976, s. 99-100; J. D. Hoag, *Islamic Architecture*, London 1979, s. 31-32; K. A. C. Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Aldershot 1989, s. 287-288; R. Ettinghausen - O. Graber, *The Art and Architecture of Islam: 650-1250*, London 1991, s. 101; R. Hillenbrand, *Islamic Architecture: Form, Function and Meaning*, Edinburg 1994, s. 504; Kadir Pektaş, *Tunus'ta Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara 2002, s. 19, 246.

 KADİR PEKTAŞ

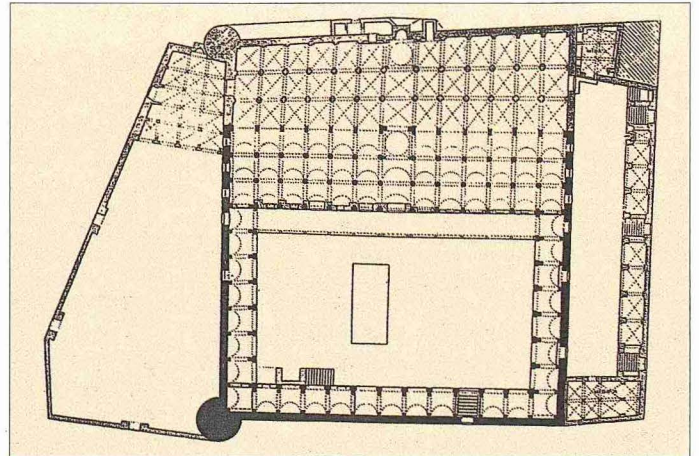
SÜSE ULUCAMİİ

Tunus'un Süse şehrinde
Ağlebîler tarafından yaptırılan cami.

Revakların üst bölümünde bütün avlu duvarlarını çevreleyen küfî kitâbesine göre Ağlebî hânedanının kurucusu İbrâhim b. Ağlebî'nin oğlu Ebü'l-Abbas Muhammed tarafından 236 (850-51) yılında yaptırılmış, zamanla ortaya çıkan ihtiyaç sebebiyle

le X. yüzyıl ve XI. yüzyılın ortalarında caminin ibadet mekânı genişletilmiştir. Osmanlılar döneminde avlunun kible yönündeki revaklarının önüne 1086 (1675) yılında Mehmed Bey tarafından ikinci bir revak eklenmiştir. 1225'te (1810) caminin kuzeydoğu yönüne Hacı Hüseyin Habbâz'ın bir sebîl eklettiği yazılı kaynaklardan öğrenilmektedir. Beden duvarlarının üst bölümündeki dendanlar da son yıllarda yapılmıştır.

Şehrin Akdeniz sahiline yakın kuzey yönünde Medine'yi (eski şehir) çevreleyen surlara açılan Bâbülbahr'ın çok yakınında yer alan cami, doğu cephesinin köşelerindeki masif kuleleri ve genel olarak düzgün kesme taş malzeme ile yapılmış bir işçiliğe sahip yüksek beden duvarları sebebiyle dıştan kalevari bir görünüm arz etmektedir. Caminin Ağlebîler zamanında ortaya konan ilk planı iki sıra halinde dizilen payelerin taşıdığı, üç kemer gözlü mihraba dik on üç neften oluşan enlemesine planlı harimle üç yönden revaklarla çevrelenen avludan meydana gelmektedir. Kuzeydoğu köşesine 6,5 m. çapında bir minare yerleştirilmiştir. 49,40 × 11,30 m. ölçülerindeki bu ilk harimde nefler kuzey-güney yönünde uzanan beşik tonozlarla, daha geniş tutulan orta nefin mihrap önü bölümü kubbe ile örtülmüştür. Neflerin üzeri dıştan düz dam şeklinde düzenlenmiştir. İbadet mekânı sonraki dönemlerde kible yönündeki doğu kenarında 11,20 m., batı kenarında 14,30 m. ölçülerinde genişletilmiştir. Dıştan düz çatı şeklindeki bu ilâve bölümün üzeri haçvari pâyelerle taşınan çapraz tonozlarla örtülmüştür. Mihrap önü bölümü burada da kubbe ile kapatılmıştır. Ayrıca caminin doğu duvarının güney köşesine 5 m. çapında ikinci bir kule eklenmiş, bu ilâve ile caminin doğu cephesi 61 m., batı cephesi 59 m. uzun-

Süse Ulucamii'nin planı

luğuna ulaşmıştır. Üst örtüyü taşıyan 50 cm. kalınlığındaki bodur pâyeler, birbirlerine ve duvarda taşıntılı desteklere at nalı kemerlerle bağlanmıştır. Duvarlara fazla pencere açılmayan caminin hariminde çatıyı taşıyan pâyeler kısa tutulduğu için avludan gelen ışıktan faydalanılamamış, bu sebeple iç mekân yeterince aydınlatılmamıştır.

İbadet mekânının kuzey yönünde 48,50 × 30 m. genişliğindeki mermerle döşenmiş dikdörtgen planlı avluya düz açıklıklı altı kapıdan girilmektedir. Avlu üç yönden 4 m. derinliğindeki revaklarla kuşatılmıştır. Revaklar duvarlara bağlı dayanaklar ve avluya bakan yönlerde "T" şeklindeki pâyelerle taşınmaktadır. Revakların üzerini örten beşik tonozlar pâyeleri birbirine bağlayan geniş at nalı kemerlere oturmaktadır. Bu düzenlemesiyle revaklar Süse Ribâti'nin avlusunu çevreleyen revaklarla büyük benzerlik göstermektedir. Kemerlerin üzerinde küffi karakterli yapım kitâbesi bütün avlu cephelerini çepeçevre dolanmaktadır. Avlunun güneyinde Türk döneminde eklenen 3,80 m. genişliğindeki revak kitâbenin bu cephedeki bölümünü örtmüştür. Bu revakla birlikte harimin avluya açılan kemerlerinin arası da kapatılmıştır. Ortadakiler ikili olmak üzere on altı mermer sütuna yaslanan 3 m. genişliğindeki on bir at nalı kemerin taşıdığı güney revakı düz çatı ile örtülmüştür. Doğu ve batı köşesindeki pâyelere bitişen yan yana iki sütun diğerlerine göre daha kısa tutulmuş, aşağıda yükseltilmiş kaideler üzerindeki sütunlar diğerleriyle aynı hiza getirilmiştir. 35 cm. genişliğindeki kare altlıklara oturan mermer sütunların üstünde köşeleri pahlanmış, ortasında küçük bir çıkıntı şeklinde yaprağın bulunduğu Hafsî tipi sütun başlıkları bulunmaktadır. Bunların üzerinde düz bir altlıktan sonra avludaki diğer revakların kemerlerinden daha yüksek tutulan at nalı kemerler gelmektedir. Dış yüzeyleri düzgün kesme taş kaplı at nalı kemerlerin üstünde düğüm oluşturan sade silme bütün cephe boyunca uzanmaktadır. Kemerlerin arasındaki yüzeylerin orta bölümünde üzeri üç yivle teşkil edilen dikdörtgen küçük nişlere yer verilmiştir. Ortadaki çifte sütunların üstünde 1086 (1675) yılını veren tek satırlık kitâbe ve daha üstte kalın silmelerle çevrelenen iki satırlık tarihsiz bir kitâbe daha bulunmaktadır.

İlk yapımdan olan kubbeyi taşıyan pâyelerin güney yönünde üzerinde korint başlıkların bulunduğu yarım sütunlara yer ve-

rilmiştir. Başlıklardan sonraki düz yüzey, üstten taş üzerine kabartma olarak yapılmış ince bir bitkisel süsleme frizi ile sınırlanmıştır. Kubbeyi taşıyan kuzey ve güneydeki kemerlerin aralarını kapatan perde duvarı, Sidi Ukbe Camii'nin mihrap kemerinin çevresini süsleyen lüster tekniğindeki çinilerde olduğu gibi, iç kısımlarını rûmî ve lotuslardan oluşan stilize bitkisel kompozisyonların süslediği eşkenar dörtgenlerle kaplanmıştır. İç kısımları süslemesiz bırakılan kubbelerden ortada olanı sekizgen mihrap önündeki daha yüksek tutulan kare kaideler üzerine oturmaktadır. Kaidelere dörder küçük pencere açılmıştır. Güney duvarın ortasındaki mihrap at nalı planlıdır. İki yandan sütunçelerle taşınan at nalı kemerli mihrap 1,30 m. ölçüsünde derin bir niş şeklinde olup dışa çıkıntılıdır. Mihrabın sağında, içine rayla taşınan minberin yerleştirildiği dikdörtgen planlı çıkıntı yer almakta, mihrabın solundaki kapıdan, imamın namazdan önce hazırlandığı dikdörtgen mekâna girilmektedir. Avlunun kuzey duvarını çevreleyen revakların doğu yönündeki merdivenlerden ezan okunmasının yanı sıra gözetleme amacı da olan köşedeki kuleye çıkılmaktadır. Kulenin silindirik gövdesi 8 m. yükseklikteki avlu duvarının çatı hizasının üzerine kadar devam etmektedir. Bunun üstünde her cephesi yuvarlak kemerlerle dışa açılan sekizgen bir bölüm ve kubbe yükselmektedir. Bu kuleden revakların üzerin-

deki yolla güneydoğu köşesindeki kuleye geçilmektedir. Diğerleriyle aynı düzenlemeye sahip bu kule daha kısa tutulmuştur.

Caminin doğu ve batı cephelerinde duvarlarla çevrilerek oluşturulan iki dış avlu son yıllarda kaldırılmıştır. Bunlardan doğu cephesindeki avlu kuzeye doğru genişlemektedir. Avlunun güney bölümünde, üzeri on altı çapraz tonoz ile örtülül olan ve güney duvarında cepheden dışa çıkıntı yapan bir mihrap nişinin bulunduğu ikinci bir ibadet mekânı oluşturulmuştur. Yapının batı cephesi, avluya açılan kapılardan geçilen kuzey ve güney kenarlarındaki çapraz tonozlarla kapatılan abdest alma yerleri ve ortada revaklarla çevrilmiştir. Abdest alınan mekânlardan kuzeydeki enlemesine planlı olup ortada serbest üç sütun ve duvara bağlı desteklerin taşıdığı çapraz tonozlarla örtülmektedir. Daha küçük boyutlarda olan güneydeki abdest alma yeri ise kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen plana sahiptir ve üzeri iki sütunla desteklere oturan çapraz tonozlarla kapatılmıştır.

Süse Ulucamii, Ağlebi mimarisinin günümüze fazla değişmeden gelen örneklerinden biri olması bakımından önem taşımaktadır. Enlemesine düzenlenen ibadet mekânının kuzeyinde revakların çevrelediği bir avludan meydana gelen plan şeması, bu bölgede daha önce Kayrevan'da Sidi Ukbe ve Tunus'taki Zeytüne camilerinde kullanılmıştır. Ancak Süse Uluca-

Süse Ulucamii – Tunus

mii'nde pâyelerin üzerindeki kemerlere yaslanan ve kuzey-güney yönünde uzanan beşik tonozların örttüğü harim yine Süse şehrinde bu yapıdan daha önce inşa edilen ribâtın mescidine (771-778 ve 821) ve Bû Fetâta Camii'ne (838-841) benzemektedir. Bunlardan özellikle Bû Fetâta Camii'ndeki kuzey-güney yönünde üç kemer gözle oluşturulan nef düzenlemesinin bu ulucamde de uygulanmış olması ilginçtir. Caminin yapım tarihini veren küfî kitâbe yine aynı camide olduğu gibi yapının avluya bakan dış cephesinde bulunmaktadır. Ayrıca Kuzey Afrika'daki kare minarelerin aksine Süse Ribâtı'nda görüldüğü gibi minarenin gövdesi silindirik olup en üstte bir kubbe ile son bulmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Marçais, *Manuel d'art musulman*, Paris 1926, I, 37; Slimane Mostafa Zbiss, *Monuments musulmans d'époque husseynite en Tunisie*, Tunis 1955, s. 22; a.mlf., *Les coupoles tunisiennes dans leur evolution*, Tunis 1959, s. 21-22; a.mlf., *A travers les monuments musulmans de Tunisie*, Tunis 1963, s. 51; a.mlf., *el-Fünûnü'l-İslâmiyye fi'l-bilâdi'l-Tünisiyye*, Tunus 1978, s. 12-13, 20-21, 105-109, 126; A. Lézine, *Deux villes d'Ifriqiya: Sousse, Tunis*, Paris 1971; a.mlf., *Sousse: les monuments musulmans*, Tunis, ts., s. 34-41; A. Papadopoulo, *l'Islam et l'art musulman*, Paris 1976, s. 503; D. Hill – L. Golvin, *Islamic Architecture in North Africa*, London 1976, s. 101; R. Hillenbrand, *Islamic Architecture: Form, Function and Meaning*, Edinburgh 1994, s. 74-79; Kadir Pektaş, *Tunus'ta Osmanlı Mimarî Eserleri*, Ankara 2002, s. 19, 235-236, 269.

KADİR PEKTAŞ

SÜSİ

(السوسي)

Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd
b. Abdillâh es-Sûsî
(ö. 261/874)

Kırâat-i seb'a imamlarından

Ebû Amr b. Alâ'nın iki râvisinden biri.

170'li (786) yıllarda muhtemelen, bugünkü İran'ın Ahvaz şehrine bağlı bir belde olan Sûs'ta doğdu ve buraya nisbetle Sûsî diye meşhur oldu. Ayrıca Rüstûbî ve Rakkî nisbeleriyle de zikredilmiştir. Rakka şeyhi olarak tanınması ve önde gelen talebelerinin Rakkî nisbesiyle anılması dikkate alındığında hayatının önemli bir bölümünü Fırat kenarındaki bu şehirde geçirdiğini söylemek mümkündür. Ancak kendisinin ve talebelerinin nisbet edildiği Rakka'nın İbnü'l-Esîr'in harap olduğunu zikrettiği Rakka olması da mümkündür. Meşhur yedi kıraat imamından Ebû Amr b. Alâ'nın önde gelen talebesi Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî'den Kur'an dersleri aldı ve Ebû

Amr b. Alâ'nın kıraati konusunda uzmanlaştı. Kûfe'de Abdullah b. Nümejr, Esbât b. Muhammed ve Mekke'de Süfyân b. Uyeyne gibi âlimlerden hadis dinledi. Ahmed b. Hanbel'den bazı fikhî görüş ve fetvalar nakletti (İbn Ebû Ya'lâ, I, 176-177). Kendisinden de her biri Rakkalı olan Ebû İmrân Mûsâ b. Cerîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin, Ebû Osman en-Nahvî ve Ebû'l-Hâris Muhammed b. Ahmed Kur'an dersleri aldı. İbn Ebû Âsım, Ebû Arûbe el-Harrânî ve Ebû Ali Muhammed b. Saîd hadis rivayet etti. Ebû Hâtım er-Râzî de Rakka'ya ikinci gidişinde Sûsî'den bazı rivayetler yazdı, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Nesâî bazı kıraat vecihleri rivayet etti. Nesâî'nin Sûsî'den hadis rivayet ettiği de ileri sürülmüş, ancak bunun doğru olmadığı belirtilmiştir. Sûsî, Muharrem 261'de (Ekim 874) Rakka'da vefat etti. Onun ölümünden sonra Rakka'da kıraat ilmi konusunda riyaset görevi önde gelen talebesi Ebû İmrân Mûsâ b. Cerîr er-Rakkî'ye intikal etti.

Sûsî gerek kıraat alanında gerekse hadis rivayetinde güvenilir kabul edilmiş, İbn Hibbân onun biyografisine *es-Şikâ't*'inde yer vermiştir. Ebû Hâtım er-Râzî kendisini sadûk olarak nitelerken Nesâî onun için sika terimini kullanmıştır. İbnü'l-Cezerî ise Sûsî'yi herhalde daha çok kıraat ilmindeki yeri açısından değerlendirmiş, hakkında zâbit, muharrir (araştırmacı) ve sika terimlerine yer vermiştir. İbnü'l-Cezerî ayrıca onun Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî'nin en önde gelen talebesi olduğuna işaret ederken bu durumun Ebû Amr b. Alâ kıraatının doğru tesbiti açısından önemli olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Nitekim İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*'sında Ebû Amr b. Alâ'nın kıraatini tesbit ederken Sûsî'nin adının yer aldığı bir isnad zincirine

de itibar etmiş, daha sonra kıraat imamlarının râvilerini iki ile sınırlayarak yazılan kırâat-i seb'a ve aşere kaynaklarında -kıraat ilmini bizzat Ebû Amr'dan almamış olmasına rağmen- ortaklaşa olarak onun adı ve rivayeti tercih edilmiştir. Bu seçim yapılırken hiç şüphesiz zabt ve araştırma yönünün üstünlüğü ve bu kıraat konusundaki uzmanlığı dikkate alınmıştır. Ebû Amr ed-Dânî, *Risâle fi kırâ'ati Ebî Şu'ayb Şâlih es-Sûsî* adıyla bir eser kaleme almıştır (Mescid-i Aksâ Ktp., nr. 30/66/3, vr. 47^a-54^b).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1972, s. 100; İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve'l-ta'dil*, IV, 404; İbn Hibbân, *es-Şikâ't*, VIII, 319; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 176-177; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), III, 335; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, 34; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 380-381; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), I, 390-391; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, I, 332-333; II, 317; *el-Fihristü's-şâmil: 'Ulümü'l-Kur'an, mahtûlâtü'l-kurrâ'ât* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1987, I, 77.

TAYYAR ALTIKULAÇ

SUSUZ HAN

XIII. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen Anadolu Selçuklu dönemi kervansarayı.

Antalya-Burdur yolunda Bucak kasabası yakınındaki Susuz köyündedir. Kitâbesi günümüze ulaşmayan kervansarayın mimari ve süsleme özelliklerine göre II. Gıyâseddin Keyhusrev'in saltanatının son yıllarında (1246 civarı) inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Susuz Han, günümüze 28 x 30 m. ölçülerindeki kareye yakın dörtgen planlı kapalı bölümlü ulaşılabilir. Doğu-batı doğrultulu yapının doğu cephesinde geometrik, bitkisel ve fi-

Susuz Han ve planı

